

قرارداد اختیار معامله (بررسی حقوقی و فقهی)

جواد حسین زاده

شناسنامه پژوهشی

عنوان تحقیق: قرارداد اختیار معامله

پژوهشکننده: نظام‌های اسلامی، گروه علمی: فقه و حقوق

محقق: جواد حسین زاده

(عضو هیات علمی دانشگاه علم و فرهنگ)

ارزیابان علمی: آقایان دکتر حسین قضاوی و دکتر سید عباس موسویان

موضوع اصلی: ابزارهای مشتقه مالی

موضوع فرعی: قرارداد اختیار معامله

مدت انجام تحقیق: ۱ سال و نیم

قرارداد اختیار معامله

(بررسی حقوقی و فقهی)

جواد حسین زاده

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

طراح جلد: سیدایمان نوری نجفی

چاپ اول: ۱۳۹۱ شماریان: ۱۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

لیتوگرافی: چاپ و صحافی: چاپ بیدار

سرشناسه: حسین زاده، جواد، ۱۳۴۶.

عنوان و نام پدیدآور: قرارداد اختیار معامله (بررسی حقوقی و فقهی) / جواد حسین زاده

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۳۷۶ ص.

شابک: ۳- ۱۳۲- ۱۰۸- ۶۰۰- ۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: قیفا

یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۳۷]- ۳۵۳ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت: نمایه

موضوع: اختیار معامله.

موضوع: قراردادها- ایران.

موضوع: قراردادها- فقه.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ردیفی کنگره: ۱۳۹۱، مخ ۳۳/الف، HG ۶-۲۳

ردیفی دیوبند: ۳۳۲/۴۴۵

شماره کتابشناسی ملی: ۲۹۲۴۵۲۱

فروشگاه و نمایانگاه دائمی: تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵-۵۴۰۲ - ۸۸۵-۳۳۳۱

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۳	پیشگفتار
۱۷	مقدمه
۱۹	تعریف مسئله
۲۱	سوالات تحقیق
۲۱	فرضیات تحقیق
۲۲	سابقه و ضرورت تحقیق
۲۳	اهداف تحقیق
۲۳	روش تحقیق
۲۳	قلمرو تحقیق
۲۷	فصل اول: کلیات
۲۸	مبحث اول: ابزارهای مشتقه مالی
۳۰	گفتار اول: قراردادهای آتی خاص
۳۱	گفتار دوم: قراردادهای آتی
۳۵	گفتار سوم: قراردادهای اختیار معامله
۳۷	گفتار چهارم: قراردادهای معاوضه
۳۸	مبحث دوم: مفهوم قرارداد اختیار معامله
۴۰	گفتار اول: اختیار خرید
۴۱	گفتار دوم: اختیار فروش
۴۳	گفتار سوم: موقعیت فروش و موقعیت خرید

- ۴۴.....میبحث سوم: اصطلاحات مرتبط با قرارداد اختیار معامله
- ۴۵.....گفتار اول: قیمت اختیار
- ۴۵.....گفتار دوم: دارایی پایه
- ۴۶.....گفتار سوم: قیمت توافقی یا قیمت اعمال
- ۴۷.....گفتار چهارم: سررسید یا تاریخ انقضاء
- ۴۸.....گفتار پنجم: حجم قرارداد
- ۴۹.....میبحث چهارم: پیشینه قرارداد اختیار معامله
- ۴۹.....گفتار اول: در غرب
- ۵۲.....گفتار دوم: در ایران
- ۵۳.....میبحث پنجم: انواع قرارداد اختیار معامله
- ۵۳.....گفتار اول: به اعتبار نوع حق مورد انتقال
- ۵۴.....بند اول: قرارداد اختیار خرید
- ۵۶.....بند دوم: قرارداد اختیار فروش
- ۵۷.....بند سوم: قرارداد اختیار معامله دوگانه
- ۵۹.....بند چهارم: قرارداد اختیار معامله با کیفیت مضاعف
- ۶۰.....گفتار دوم: به اعتبار ارزش قرارداد
- ۶۰.....بند اول: با ارزش
- ۶۱.....بند دوم: به ارزش
- ۶۱.....بند سوم: بی ارزش
- ۶۱.....گفتار سوم: به اعتبار سررسید
- ۶۲.....بند اول: اختیار معامله آمریکایی
- ۶۲.....بند دوم: اختیار معامله اروپایی
- ۶۲.....بند سوم: اختیار معامله آتلاتیکی
- ۶۳.....گفتار چهارم: به اعتبار نوع عرضه
- ۶۴.....بند اول: بازار اولیه
- ۶۵.....بند دوم: بازار ثانویه
- ۶۷.....گفتار پنجم: به اعتبار نوع بازار
- ۶۸.....بند اول: بازار بورس
- ۶۹.....بند دوم: بازار خارج از بورس

- بند سوم: تفاوت بازار بورس با بازار خارج از بورس ۷۰
- گفتار ششم: به اعتبار مال موضوع قرارداد نهایی ۷۱
- بند اول: اختیار معامله سهام ۷۲
- بند دوم: اختیار معامله شاخص سهام ۷۳
- بند سوم: اختیار معامله قراردادهای آتی ۷۵
- بند چهارم: اختیار معامله ارز ۷۶
- مبحث ششم: نهادهای مشابه قرارداد اختیار معامله ۷۷**
- گفتار اول: از دیدگاه حقوق تجارت ۷۸
- بند اول: حق تقدم ۷۸
- بند دوم: اوراق قرضه قابل تبدیل ۸۰
- بند سوم: اوراق مشارکت ۸۱
- گفتار دوم: از دیدگاه حقوق مدنی ۸۲
- بند اول: قرارداد موجب حق سرقفلی ۸۳
- بند دوم: قرارداد تعهد یک‌جانبه به فروش یا خرید ۸۶
- بند سوم: قرارداد اجاره به شرط تملیک ۸۸
- بند چهارم: قرارداد تعهد به حفظ ایجاب ۹۰
- مبحث هفتم: فعالان بازارهای اختیار معامله ۹۳**
- گفتار اول: پوشش دهندگان خطر ۹۴
- گفتار دوم: سفته‌بازان ۹۵
- گفتار سوم: تفاوت پوشش دهندگان خطر با سفته‌بازان ۹۷
- گفتار چهارم: برقرارکنندگان موازنه ۹۸
- مبحث هشتم: مزایا و معایب قرارداد اختیار معامله ۹۹**
- گفتار اول: مزایای قرارداد اختیار معامله ۹۹
- بند اول: مدیریت خطر ۱۰۰
- بند دوم: انعطاف‌پذیری ۱۰۱
- بند سوم: برآورد قیمت ۱۰۱
- بند چهارم: افزایش کارایی بازار ۱۰۱
- بند پنجم: نتایج عملیاتی ۱۰۲
- گفتار دوم: معایب قرارداد اختیار معامله ۱۰۲
- بند اول: پیچیدگی و صعوبت ۱۰۳

- بند دوم: توسعه اقتصاد کاغذی..... ۱۰۳
- فصل دوم: شرایط اساسی اعتبار قرارداد اختیار معامله..... ۱۰۵**
- مبحث اول: اراده طرفین..... ۱۰۷**
- گفتار اول: شرایط تأثیر قصد..... ۱۰۷
- بند اول: شرایط ایجاب و قبول..... ۱۰۷
- بند دوم: مطابقت ایجاب و قبول..... ۱۰۹
- بند سوم: توالی ایجاب و قبول..... ۱۱۳
- گفتار دوم: موانع تأثیر قصد..... ۱۱۴
- بند اول: موانع قانونی..... ۱۱۴
- بند دوم: اشتباه..... ۱۱۷
- الف) اشتباه مبطل قرارداد..... ۱۱۷
- اشتباه در جنس..... ۱۱۸
- اشتباه در شخص..... ۱۱۹
- ب) اشتباه غیر مبطل قرارداد..... ۱۲۰
- مبحث دوم: اهلیت طرفین..... ۱۲۳**
- گفتار اول: اهلیت قانونی..... ۱۲۴
- گفتار دوم: اختیار تصرف..... ۱۲۶
- بند اول: ورشکستگان..... ۱۲۶
- بند دوم: کارگزاران و معامله‌گران..... ۱۲۸
- الف) کارگزاران..... ۱۲۸
- ب) کارگزار معامله‌گر..... ۱۳۰
- ج) حدود اختیار کارگزاران..... ۱۳۱
- مبحث سوم: موضوع قرارداد..... ۱۳۲**
- گفتار اول: ماهیت موضوع قرارداد اختیار معامله..... ۱۳۲
- بند اول: تحلیل موضوع قرارداد در بازار اولیه..... ۱۳۳
- بند دوم: تحلیل موضوع قرارداد در بازار ثانویه..... ۱۳۷
- گفتار دوم: شرایط موضوع قرارداد اختیار معامله..... ۱۳۹
- بند اول: مالیت داشتن..... ۱۴۱
- بند دوم: معلوم و معین بودن..... ۱۴۶
- الف) نفی شائبه غرر..... ۱۴۹

- ب) نفی غرر در اختیار معامله آمریکایی ۱۵۲
- ج) نفی شائبه قمار ۱۵۵
- بند سوم: مشروع بودن ۱۶۰
- الف) ماهیت اختیار خرید یا فروش ۱۶۲
- ب) وجوه تمایز اختیار خرید و فروش کلی با اختیار خرید و فروش جزئی ۱۶۷
- ج) قابل انتقال بودن اختیار خرید یا فروش ۱۷۲
- بند چهارم: مقدور بودن ۱۷۴
- مبحث چهارم: مشروعیت جهت قرارداد ۱۷۸
- گفتار اول: جهت نامشروع در عقد نهایی ۱۸۱
- گفتار دوم: اختیار معامله با انگیزه بورس بازی ۱۸۳
- بند اول: بورس بازان قست پذیر ۱۸۴
- بند دوم: بورس بازان قیمت ساز ۱۸۷
- فصل سوم: ماهیت قرارداد اختیار معامله ۱۹۱
- مبحث اول: اختیار معامله به عنوان مصداق عقد بیع ۱۹۳
- گفتار اول: موضوع عقد بیع ۱۹۴
- بند اول: دیدگاه فقه ۱۹۴
- الف) ادله لزوم «عین بودن» مبیع ۱۹۴
- ب) ادله امکان «حق بودن» مبیع ۱۹۶
- ج) عدم لزوم موجود بودن حق ۲۰۴
- بند دوم: دیدگاه حقوق ۲۰۶
- الف) قانون گذار ۲۰۶
- ب) عرف ۲۰۷
- ج) رویه قضایی ۲۰۸
- د) علمای حقوق ۲۱۱
- بند سوم: حاصل دو دیدگاه ۲۱۱
- گفتار دوم: بیع اربون و قرارداد اختیار معامله ۲۱۳
- گفتار سوم: بیع خیار و قرارداد اختیار معامله ۲۱۷
- مبحث دوم: اختیار معامله به عنوان مصداق عقد صلح ۲۲۲
- گفتار اول: تعریف عقد صلح ۲۲۳
- گفتار دوم: ویژگی های عقد صلح ۲۲۴

- گفتار سوم: صلح اختیار معامله در بازار اولیه ۲۲۷
- گفتار چهارم: صلح اختیار معامله در بازار ثانویه ۲۳۱
- گفتار پنجم: قابل صلح بودن اختیار خرید و فروش ۲۳۲
- مبحث سوم: اختیار معامله به عنوان مصداق قرارداد بیمه ۲۳۴
- گفتار اول: تعریف حقوقی و فنی قرارداد بیمه ۲۳۶
- گفتار دوم: اصول حاکم بر قرارداد بیمه ۲۳۷
- گفتار سوم: موضوع قرارداد بیمه ۲۳۹
- گفتار چهارم: وجه اشتراک قرارداد اختیار معامله با قرارداد بیمه ۲۴۰
- گفتار پنجم: وجه افتراق قرارداد اختیار معامله با قرارداد بیمه ۲۴۴
- گفتار ششم: حاصل بهیست ۲۴۸
- مبحث چهارم: اختیار معامله به عنوان عقدی بی نام و مستقل ۲۵۰
- گفتار اول: مفهوم و قواعد ناشی از اصل حاکمیت اراده ۲۵۲
- گفتار دوم: مبانی اعتبار قرارداد اختیار معامله به عنوان عقدی بی نام ۲۵۴
- بند اول: اصل صحت عقود و قراردادها ۲۵۶
- بند دوم: عرف ۲۵۹
- بند سوم: تفویض امور به انسان ۲۶۰
- گفتار سوم: اعتبار قرارداد اختیار معامله شاخص سهام ۲۶۲
- فصل چهارم: اوصاف، روابط طرفین، ضمانت اجرا و خاتمه قرارداد اختیار معامله ۲۶۷
- مبحث اول: اوصاف قرارداد اختیار معامله ۲۶۸
- گفتار اول: لازم بودن ۲۶۹
- گفتار دوم: منجز بودن ۲۷۲
- گفتار سوم: معاوضی بودن ۲۷۴
- گفتار چهارم: عهدی بودن ۲۷۶
- گفتار پنجم: فوری بودن ۲۷۹
- گفتار ششم: آزاد، ارشادی یا تحمیلی بودن (حسب مورد) ۲۸۲
- گفتار هفتم: قطعی بودن ۲۸۴
- گفتار هشتم: رضایی یا تشریفاتی بودن (حسب مورد) ۲۸۶

- گفتار نهم: معابنی بودن..... ۲۸۷
- مبحث دوم: روابط طرفین قرارداد اختیار معامله..... ۲۸۸
- گفتار اول: روابط طرفین قرارداد اختیار خرید..... ۲۸۹
- بند اول: قبل از اعمال اختیار خرید و انقضاء مهلت قرارداد..... ۲۹۰
- بند دوم: بعد از اعمال اختیار خرید..... ۲۹۴
- بند سوم: بعد از انقضاء مهلت اختیار خرید..... ۲۹۶
- گفتار دوم: روابط طرفین قرارداد اختیار فروش..... ۲۹۷
- بند اول: قبل از اعمال اختیار فروش و انقضاء مهلت قرارداد..... ۲۹۷
- بند دوم: بعد از اعمال اختیار فروش..... ۲۹۹
- بند سوم: بعد از انقضاء مهلت اختیار فروش..... ۳۰۰
- مبحث سوم: ضمانت اجرای قرارداد اختیار معامله..... ۳۰۱
- گفتار اول: بازارهای بورس..... ۳۰۲
- بند اول: حساب ودیعه..... ۳۰۳
- بند دوم: شرکت پایاپای و تسویه حساب..... ۳۰۵
- گفتار دوم: بازارهای خارج از بورس..... ۳۰۷
- بند اول: دریافت عین معین..... ۳۰۹
- بند دوم: دریافت عین کلی..... ۳۱۰
- بند سوم: معامله معارض با قرارداد اختیار خرید..... ۳۱۱
- الف) نظریه صحت معامله معارض..... ۳۱۲
- ب) نظریه عدم نفوذ معامله معارض..... ۳۱۴
- ج) نظریه بطلان معامله معارض..... ۳۱۸
- بند چهارم: معامله معارض با قرارداد اختیار فروش..... ۳۲۱
- مبحث چهارم: خاتمه قرارداد اختیار معامله..... ۳۲۱
- گفتار اول: ایفای عهد از طریق تحویل دارایی پایه..... ۳۲۲
- گفتار دوم: تبدیل تعهد از طریق تسویه نقدی..... ۳۲۵
- گفتار سوم: تهاتر از طریق معامله معکوس..... ۳۲۷
- گفتار چهارم: انقضاء مدت..... ۳۲۹
- گفتار پنجم: سایر طرق خاتمه قرارداد اختیار معامله..... ۳۳۰
- نتیجه گیری و پیشنهادها..... ۳۳۱

۳۳۷	کتابنامه
۳۵۷	نمایه اعلام
۳۶۱	نمایه موضوعی

www.ketab.ir

پیشگفتار

پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و استقرار نظامی براساس آموزه‌ها و احکام آن در ایران، از یک‌سو و شکست مکاتب بشری و ناکامی نظام‌های گوناگون اجتماعی، در تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان، از سوی دیگر، بر گستره انتظار بشر از اسلام افزوده است.

انتظار آن است که اسلام به‌عنوان دین هدایت‌فرد و اداره جامعه تبیین، نظام‌های اجتماعی آن ترسیم و دیدگاه آن در مواجهه با یافته‌های علوم انسانی و مکاتب بشری، با منطقی مستدل و مستند ارائه شود؛ بینش‌ها، ارزش‌ها و منش‌های دینی متدینان آسیب‌شناسی و ساحت قدسی دین از پیرایه‌های موهوم و موهون پیراسته گردد.

تحقق این امور، پژوهشی دقیق، جامع و سامانمند، پیرامون کشف و بازآفرینی آموزه‌های اسلام و نظام‌های اجتماعی آن و همتی والا و تلاشی شایسته و روزآمد می‌طلبد و این امر بدون تأسیس نهادهای پژوهشی و آموزشی ممخض و کارآمد میسر نیست.

بدین منظور، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، که نهادی علمی است، در قالب پنج پژوهشکده حکمت اسلامی، دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی، دانشنامه‌نگاری دینی و مرکز پژوهش‌های جوان در سال ۱۳۷۳ تأسیس گردید.

پژوهشکده نظام‌های اسلامی، که مشتمل بر پنج گروه اقتصاد، فقه و حقوق،

سیاست، اخلاق و مدیریت اسلامی است، به‌طور خاص، با مطالعه نظامات اجتماعی، هدف‌های ذیل را تعقیب می‌کند:

۱. کشف و طراحی نظام‌های اخلاقی، سیاسی، مدیریتی، حقوقی و اقتصادی اسلام؛
  ۲. تحقیق و تبیین عالمانه مبانی و مباحث اساسی نظامات اجتماعی اسلام و ارائه الگوهای کاربردی در قلمرو آن؛
  ۳. آسیب‌شناسی نظری و کاربردی نظام جمهوری اسلامی ایران و مدرسان آن به متولیان امور و بسترسازی برای تحقق کامل‌تر نظام‌های اسلامی؛
  ۴. تحقیق در باب مسائل مستحدثه با انگیزه گره‌گشایی در زمینه نیازهای نوپیدای فقهی؛
  ۵. پاسخگویی به شبهات مطرح در باب فقه و نظام‌های سیاسی، حقوقی و اقتصادی اسلام؛
  ۶. شناخت و نقد علمی مکاتب و نظامات معارض.
- تحقیق حاضر، که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند آقای دکتر جواد حسین زاده در گروه فقه و حقوق پژوهشکده نظام‌های اسلامی است، به موضوع قرارداد اختیار معامله می‌پردازد.
- تحولات سریع جهانی در دهه‌های اخیر، مقتضای پویایی اقتصاد ایران برای پایداری در این عرصه است. ساختار اقتصادی هر کشور مستوی بر رابطه وثیق بین فعالیت‌های مالی و تولیدی آن است و رابطه‌ای مستقیم میان توسعه بازارهای مالی و رشد اقتصادی وجود دارد. از میان عناصر بازارهای مالی، بازار سهام نیز همانند بازار پول بر رشد اقتصادی تأثیرگذار است. از این رو، یکی از ضرورت‌های توسعه، ایجاد تنوع در ابزارهای مالی است که از آن جمله قرارداد اختیار معامله می‌باشد و مهم‌ترین آن، انطباق یا مغایرت‌نداشتن این ابزارها با موازین شرعی است. از این رو، بنابراین، بحث از قرارداد اختیار معامله، به‌عنوان یکی از ابزارهای مالی، برای تبیین دقیق موضوع و بررسی حکم آن از منظر شرعی و قانونی بسیار اهمیت پیدا می‌کند.

تحقیق حاضر در صدد اثبات قابلیت عوض قرار گرفتن اختیار خرید با فروش در آینده، به‌عنوان عوض معامله، مشروعیت چنین قراردادی بر اساس موازین شرع اسلام و قرار گرفتن چنین قراردادی در عداد عقود لازم است. بر خور لازم می‌دانیم از تلاش محقق محترم جناب آقای دکتر جواد حسین زاده، - عضو هیئت علمی گروه حقوق دانشگاه علم و فرهنگ - و مساعدت و راهنمایی اعضای محترم شورای علمی گروه فقه و حقوق پژوهشگاه، به‌ویژه ارزیابان محترم جناب حجت‌الاسلام آقای دکتر سیدعباس موسویان و جناب آقای دکتر حسین قشقایی و همچنین از سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، که عهده‌دار آماده‌سازی، چاپ و توزیع این اثر می‌باشد، قدردانی و تشکر نمایم.

گروه فقه و حقوق
پژوهشکده نظام‌های اسلامی

www.ketab.ir

مقدمه

در دهه‌های اخیر، تحولات سریعی در عرصه اقتصاد جهانی حادث گردیده است. سیر دائمی و شتابان جهانی شدن اقتصادها لزوم ایفای نقش پویای اقتصاد ایران اسلامی و یافتن جایگاه شایسته آن را در این عرصه مورد توجه قرار داده است. نظریه پردازان و محققان علم اقتصاد اتفاق نظر دارند به‌طور کلی، تحرکات اقتصادی از دو بخش فعالیت‌های مالی و فعالیت‌های تولیدی متأثر می‌شود. ارتباط و مرادفه تنگاتنگی که میان این دو بخش، در فرایندهای مختلف وجود دارد، ساختار اقتصادی هر کشوری را تشکیل می‌دهد. بر اساس مبانی نظری و نتایج حاصل از تحقیقات انجام شده، در زمینه ارتباط میان دو بخش مالی و بخش تولید در اقتصاد، نه‌تنها فرضیه تأثیر مثبت و معنادار توسعه مالی بر رشد و توسعه اقتصادی تأیید می‌شود، بلکه در رابطه علی متقابل میان این دو بخش، تقدم با رشد بازارهای مالی است؛ زیرا بازارهای مالی همانند پلی است که پس‌انداز و سرمایه‌گذاری را به یکدیگر متصل می‌کند و سبب می‌شود و حوضه مازاد یک بخش به بخش اقتصادی دیگری منتقل گردد که با کمبود منابع مالی مواجه است.^۱

نتایج تحقیقات بیانگر این واقعیت است که در کشورهای در حال توسعه

---

۱. محمد عباس زادگان؛ «ارزیابی عملکرد صنعت بیمه کشور در بازار سرمایه»؛ فصلنامه بیمه،

برای دستیابی به رشد واقعی و توسعه منطقی اقتصاد، باید در مکانیزم فعالیت بازارهای مالی، از طریق رفع موانع و مشکلات، تجدید نظر شود. در بخش مالی، بازارهای سرمایه و پول متفقاً به رفع نیازهای کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت بنگاه‌های اقتصادی می‌پردازند؛ لیکن به لحاظ ماهیت فعالیت‌های تولیدی، که عمدتاً زمان‌بر هستند و فرایند طولانی‌تری دارند، نقش بازار سرمایه مؤثرتر و از اولویت بیشتری نسبت به بازار پول برخوردار است. به همین علت، در اغلب کشورهای توسعه یافته، که بازارهای مالی سازمان‌یافته دارند، حجم فعالیت و نقش بازار سرمایه به مراتب از بازار پول گسترده‌تر است. این موضوع در کشورهای در حال توسعه، که غالباً نقش دولت در فعالیت‌های مالی عمده‌تر است، برعکس است؛ به نحوی که بازار پول بر بازار سرمایه ترجیح داده می‌شود و همین امر یکی از موانع اصلی توسعه بازار سرمایه است و به‌عنوان یک ضعف در نظام اقتصادی این کشورها مطرح می‌شود.^۱

در این زمینه، اقتصاد ایران در دهه‌های گذشته، به لحاظ فقدان تنوع ابزارهای مالی و شفاف نبودن بازارها و ساختارهای نامناسب سازمانی و همچنین فقدان شرایط جدی و سالم، فعالیت مالی کارآمد و پولی برای تجهیز و تخصیص بهینه منابع نداشته است. بنابراین، پیش‌بینی برنامه‌های بلندمدت برای توسعه بازارهای مالی و ملاً تحقق آنها، به‌طور کامل میسر نشده است.

در این میان، صرف نظر از تنگناهای قانونی، ساختاری و مدیریتی بازارهای مالی، آنچه بیش از همه مورد توجه استادان و پژوهشگران مالی واقع شده است، مسئله ضرورت تنوع‌بخشیدن به اوراق و ابزارهای مالی رایج در بازار است.

بحث ضرورت تنوع اسناد و ابزارهای مالی - از جمله قرارداد اختیار معامله - در ایران، علاوه بر مشکلات ساختار بازار سرمایه، به مسئله انطباق آن با موازین شرعی و قانونی نیز مربوط می‌شود. متأسفانه ناآشنایی با فقه اسلامی یا نداشتن شناخت دقیق ماهیت ابزارهای مالی سبب شده است، در کشورهای اسلامی اکثر

ابزارهای رایج در بازارهای مالی جهان غیرشرعی و غیرقابل استفاده اعلام شود؛ حال آنکه، با شناخت دقیق ماهیت ابزارهای مزبور و با نگاهی دقیق به زوایای ظریف فقه اسلامی و بررسی در آرای فقیهان نکته‌سنج، می‌توان وجاهت حقوقی و شرعی بسیاری از ابزارهای مالی را توجیه و بستر اجرای آن را فراهم کرد.

قرارداد اختیار معامله، با توجه به تأثیری که در کاهش ناپایداری قیمت‌ها، مدیریت خطر و افزایش کارایی بازار دارد، در دنیای کنونی، به‌ویژه در کشورهای توسعه‌یافته از اهمیت بسیاری برخوردار است. خصوصاً اینکه قرارداد مزبور سبب می‌شود قسمت اعظم نقدینگی به واحدهای اقتصادی جذب گردد. این قرارداد از تولیدکنندگان هر زمینه قیمت مواد اولیه و تأمین سرمایه در گردش و تضمین بازار فروش محصولات حمایت می‌کند و بالاخره به سرمایه‌گذاران، در امر مصونیت نسبت به خطر و کسب سود یاری می‌رساند.

اینک، با عنایت به اثر متقابل دستاوردهای اقتصادی و حقوقی و نیاز محققان این دو رشته به نتایج مطالعات یکدیگر، این تحقیق بر آن است تا با اتکا به یافته‌های مدیریت مالی، بدو نسبت به شناخت کامل قراردادهای اختیار معامله - به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای مشتقه مالی - اقدام کند؛ سپس وجاهت شرعی و جایگاه حقوقی این قرارداد را تبیین و در نهایت ویژگی‌های آن را، با توجه به حقوق ایران، بررسی کند.

تعریف مسئله

دگرگونی اقتصاد جهانی طی دهه‌های اخیر و توسعه اقتصادی موجب ابداع و تکامل ابزارهای متعدد مالی گردیده است. علاوه‌بر گسترش معاملات سستی، مبادلات ابزارهای مشتق مالی شامل قرارداد آتی، قرارداد اختیار معامله و قرارداد معاوضه، شتاب روزافزونی یافته است؛ به نحوی که ارزش جاری قراردادهای منتشرشده، طی سال ۲۰۰۴، حدود ۵ تریلیون دلار برآورد شده است.^۱

1. Emily R. Pollack, "Assessing the Usage and Effect of Credit Derivatives", International Finance Seminar, 2003, p.3.

معاملات ابزارهای مشتق صرفاً وسیله‌ای برای پوشش خطرهای تغییرات نامطلوب قیمت نیست، بلکه به صورت ابزاری برای رقابت در صحنه بازاریابی نیز استفاده می‌شود.^۱

در میان ابزارهای مشتقه، قرارداد اختیار معامله از اهمیت بیشتری برخوردار است، زیرا اختیار معامله تنها موردی است که در بورس و خارج از بورس قابل معامله است؛ به گونه‌ای که بازارهای فرابورس اختیار معامله با سرعت چشمگیری رشد کرده و اکنون از بازار معاملاتی بورس گسترده‌تر شده است. از سوی دیگر، انعطاف‌پذیری قرارداد اختیار معامله، در مقایسه با سایر ابزارهای مشتقه مالی، سبب شده است تا بدین وسیله بهتر بتوان خطر ناشی از نوسانات قیمت را پوشش داد.

وجود بازار قراردادهای اختیار معامله این امکان را فراهم می‌کند که خریداران این گونه قراردادها، با پرداخت وجهی اندک، حق معامله‌ای را که قرار است بعداً انجام گیرد به دست آورند و بدین طریق، خود را از نوسان قیمت کالا در آینده مصون نگاه دارند. خریداران این گونه قراردادها کسانی هستند که نیاز به مصرف (کالا، ارز، سهام و...) در آینده دارند و می‌خواهند حق خرید یا فروش کالای مورد نظر را با قیمت معین، امروز کسب کنند یا قصد بورس‌بازی و استفاده از پیش‌بینی‌های خود دارند.

وجود ایرادهایی در ساختار و موضوع قرارداد اختیار معامله، نظیر انتقال حق به موجب عقد بیع، که موضوع آن اصولاً مبادله اعیان است، احتمالی بودن اعمال حق خرید یا فروش از سوی خریدار در آینده، دریافت وجه از سوی فروشنده در قبال تعهد به فروش یا خرید در آینده، ضروری بودن قرارداد برای فروشنده و مسائلی از این سنخ، سبب شده است برخی نویسندگان، قرارداد مزبور را غرری، شانس، غیرواقعی، ربوی و فاقد برخی شرایط اساسی صحت معاملات بدانند، در حالی که قرارداد مزبور موضوع معین دارد و با برخی از عقود بانام یا

۱. عبدالله عصمت پاشا؛ فلسفه و سیر تکاملی ابزارهای مالی مشتقه و دیدگاه‌های فقهی؛ ترجمه علی صالح‌آبادی؛ فصلنامه اقتصاد اسلامی، ش ۹، ص ۱۳۰.

دست کم عقود بی نام (موضوع ماده ۱۰ قانون مدنی) قابل انطباق است. از سوی دیگر، بسیاری از ایرادهای شرعی که بر صحت این قرارداد گرفته شده است، وارد نیست و بیشتر ناشی از فقدان شناخت دقیق موضوع این قرارداد است. شاید ذکر است، مطالعه ماهیت حقوقی و ویژگی های «اختیارات» صرفاً به لحاظ ارزش نظری آن در علم حقوق نیست. برای مثال، از آنجا که اختیارات در بورس های معامله می شوند، تعیین نقش مجموعه ای از عوامل دخیل نظیر مشتری، کارگزار عضو بورس، اتاق پایاپای و حساب ودیعه، به لحاظ عملی و تعیین حقوق و تعهدات طرفین قرارداد و ضمانت اجرای آن ها حائز اهمیت است. همچنین، بررسی اهداف مختلف معامله گرانی که وارد بورس می شوند و شرایط خاتمه یافتن اختیارات از جمله مسائلی است که در این تحقیق به آنها پاسخ داده می شود. بنابراین سوالات تحقیق به شرح ذیل است:

سوالات تحقیق

۱. «اختیار خرید یا فروش در آینده» چگونه می تواند فی نفسه عوض معامله واقع شود؟
۲. مشروعیت قرارداد اختیار معامله، با توجه به موازین اسلامی، چگونه قابل توجیه است؟
۳. با توجه به اختیار خریدار، در اعمال یا عدم اعمال حق خود، قرارداد اختیار معامله از نظر لزوم و جواز چگونه عقدی است؟

فرضیات تحقیق

۱. «اختیار خرید یا فروش در آینده» عرفاً دارای ارزش اقتصادی و مالی است. بنابراین، می تواند فی نفسه عوض معامله در عقود مالی واقع شود.
۲. با توجه به اصل حاکمیت اراده و عدم انحصار عقود در عقود بانام، اطلاق و عموم ادله صحت عقود مشروعیت قرارداد مزبور را توجیه می کند و منوانعی مانند غرر و جهل به عوضین در چنین قراردادی وجود ندارد.

۳. قرارداد اختیار معامله، به‌رغم امکان خریدار در اعمال یا عدم اعمال حق خود، عقدی لازم است.

سابقه و ضرورت تحقیق

قرارداد اختیار معامله از جمله ابداعات مهندسی مالی در غرب است، که بخش عمده‌ای از مبادلات مالی بورس‌های مهم دنیا را به خود اختصاص داده است. ابعاد مالی و محاسبات اقتصادی این قرارداد هم‌اینک در رشته مدیریت مالی تدریس می‌شود و کتاب‌ها و مقاله‌هایی نیز در این زمینه نوشته شده است. برای مثال، امکان‌سنجی طراحی این‌گونه قراردادها، در بورس اوراق بهادار ایران، موضوع پایان‌نامه‌هایی در دانشگاه تهران و دانشگاه امام صادق علیه السلام بوده است. افزون بر این، از نظر فقهی، کتاب «ابزارهای مشتقه مالی، بررسی فقهی و اقتصادی» نوشته آقای غلام‌علی مصوم‌نیا و دو مقاله «عقد اختیار» نوشته آقای محمد مؤمن قمی و «اوراق اختیار معامله از منظر فقه امامیه» نوشته آقای مجید رضایی به بحث انطباق قرارداد اختیار معامله با عقد بیع و سایر عقود اسلامی پرداخته‌اند، ولی ابعاد حقوقی این موضوع به‌عنوان بحثی مستقل تجزیه و تحلیل نشده است. از آنجا که این قراردادها در بازارهای بورس و فرابورس در جریان بوده است و از نظر ساختار دارای ویژگی‌های خاصی است، تجزیه و تحلیل جامع این‌گونه قراردادها، در هر دو بازار و تطبیق آن با حقوق ایران، از جمله مواردی است که در مطالعات حقوقی فاقد سابقه است.

ضرورت این‌گونه مطالعات، در توسعه و رونق بازارهای سرمایه و نهایتاً پویایی اقتصاد کشور، امری اجتناب‌ناپذیر و مورد تأکید مسئولان و صاحب‌نظران مدیریت مالی است. بنابراین، تحقیق حاضر می‌تواند راهنمای مفیدی برای سیاست‌گذاران اقتصادی، در مرحله ایجاد و اجرای قراردادهای اختیار معامله باشد؛ زیرا نه در کاوش‌های اقتصادی می‌توان به قواعد حقوقی بی‌اعتنا ماند و نه در وضع و اجرای قوانین ممکن است عوامل اقتصادی را نادیده گرفت. مطالعات اقتصادی حاکی از این واقعیت است که قراردادهای اختیار معامله نگرانی طرفین

قرارداد را از نوسان قیمت‌ها برطرف می‌کند و امکان جذب منابع جدید مالی را فراهم و قیمت‌ها را نیز اصلاح می‌کند و به تعادل می‌رساند. بنابراین، بر حقوق‌دانان است تا با ارج نهادن به مطالعات اقتصادی، موانع حقوقی و شرعی این قراردادها را شناسایی کنند و در جهت رفع آن بکوشند و امکان مشارکت وسیع جامعه را در هدایت پس‌اندازها به سوی سرمایه‌گذاری فراهم کنند. علاوه بر این، چنین مطالعاتی می‌تواند حقوق و تعهدات طرفین قرارداد مزبور را روشن کند و دستگاه قضایی کشور را در مرحله حل منازعه راهنما باشد.

اهداف تحقیق

۱. تبیین و رفع ابهام از مباحث فقهی و حقوقی قرارداد اختیار معامله؛
۲. زمینه‌سازی حقوقی و فقهی و ارائه پیشنهاد لازم به قانون‌گذار برای وضع قوانین جدید؛
۳. کمک به توسعه تجارت، رونق بازارهای بورس و اقتصاد کشور؛
۴. ایجاد ارتباط میان رشته‌های حقوق، مدیریت مالی و اقتصاد.

روش تحقیق

تحقیق به روش توصیفی-تحلیلی انجام می‌شود، بدین نحو که بدو ماهیت و ویژگی‌های قرارداد مزبور توصیف و سپس، با توجه به اصول حقوقی و حقوق تطبیقی، تجزیه و تحلیل می‌شود.

قلمرو تحقیق

در تحقیق حاضر، که به بررسی ماهیت، وضعیت و ویژگی‌های قرارداد اختیار معامله پرداخته است، اولاً؛ ضمن تبیین انواع مختلف قرارداد مزبور، ابعاد حقوقی این تنوع به اقتضای مباحث و به‌صورت مجزا مورد مذاقه و تجزیه و تحلیل واقع شده است. بنابراین، پژوهش حاضر بر نوع خاصی از قرارداد اختیار معامله متمرکز نیست. ثانیاً؛ از آنجا که هدف تحقیق امکان تصحیح قرارداد اختیار معامله

از منظر فقه امامیه و حقوق داخلی است، صرفاً در مواضعی که ضرورت ایجاب کرده است به حقوق خارجی استناد شده است. از این رو، پس از شناخت قرارداد اختیار معامله بر اساس متون خارجی، در فصل اول تحقیق، بخش مهمی از تحقیق مبتنی بر مبانی فقهی و حقوق داخلی است؛ هرچند این اصول و مقررات در بسیاری از موارد با حقوق خارجی نیز مغایرتی ندارد. بدین ترتیب، تحقیق حاضر در چهار فصل به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

فصل اول: از آنجا که اختیار معامله قراردادی نوظهور است و جامعه حقوقی ایران هنوز آشنایی دقیقی با آن ندارد، فصل اول تحقیق به تفصیل به معرفی ابعاد گوناگون قرارداد مزبور پرداخته است. بنابراین، فصل مذکور شامل کلیات و معرفی اجمالی از ابزارهای مشتقه مالی، تعریف قرارداد اختیار معامله و مفاهیم اساسی آن است. همچنین، شناخت انواع مختلف قرارداد مزبور، معامله‌گران اختیارات و مزایا و معایب آن نیز از موضوعات این فصل است. به علاوه، به منظور شناخت هرچه بیشتر قرارداد اختیار معامله، به پاره‌ای از نهادهایی که در حقوق تجارت و حقوق مدنی ایران شباهتی به اختیار معامله دارند نیز اشاره شده است.

فصل دوم: برای صحت هر معامله وجود شرایطی، مطابق ماده ۱۹۰ قانون مدنی، ضروری است. بنابراین، قبل از بررسی ماهیت قرارداد اختیار معامله، باید بررسی کرد که آیا قرارداد مزبور خصوصاً موضوع و جهت آن دارای شرایط اساسی صحت معامله هست یا خیر. از این رو، در این فصل به نحوه شکل‌گیری و انعقاد قرارداد اختیار معامله، بر اساس ماده ۱۹۰ ق.م، توجه شده است. بررسی موضوعاتی نظیر قصد و رضای طرفین، اهلیت طرفین، تبیین موضوع قرارداد و مشروعیت جهت آن از مباحث این فصل است. شایان ذکر است، بسیاری از ایرادهایی که برخی نویسندگان اهل سنت بر موضوع قرارداد اختیار معامله وارد کرده‌اند، در این فصل پاسخ داده شده است.

فصل سوم: پس از احراز شرایط اساسی صحت معامله در قرارداد اختیار معامله، خصوصاً موضوع آن، اینک باید بررسی کرد که آیا قرارداد مزبور را می‌توان از نظر ماهیت با یکی از عقود بانام مذکور در قانون مدنی منطبق نمود یا

اینکه گستره وسیع عقود بی‌نام قالبی مناسب برای این عقد است. بدین ترتیب، فصل سوم شامل مطالبی، در خصوص بررسی ماهیت قرارداد اختیار معامله و انطباق آن با عقود بانام یا بی‌نام، در حقوق ایران است. در این فصل، به تفصیل در خصوص انطباق قرارداد اختیار معامله با عقد بیع (بیع حق)، عقد صلح، عقد بیمه و عقود بی‌نام (ماده ۱۰ ق. م) سخن به میان آمده است و در نهایت نیز مبانی اعتبار قرارداد مزبور ارائه گردیده است.

فصل چهارم از آنجا که ماده ۱۰ قانون مدنی - به‌عنوان مستند عقود بی‌نام در نظام حقوقی ایران - بهترین قالب برای توجیه ماهیت قرارداد اختیار معامله است. فصل پایانی تحقیق ناظر به بررسی اوصاف قرارداد اختیار معامله نظیر لازم بودن، منجز بودن، معوض بودن، فوری بودن و سایر اوصاف به‌عنوان عقدی بی‌نام است. بررسی روابط طرفین قرارداد در مراحل مختلف، ضمانت اجرای قرارداد در بازارهای بورس و فرابورس و نحوه خاتمه قرارداد، از دیگر موضوعات این فصل است.